

КАМ'ЯНЕЦЬ НА ПОДІЛЛІ У ЛИТОВСЬКУ ДОБУ (МАТЕРІАЛИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

Прийшовши на Поділля, князі Коріатовичі проводили цілком самостійну внутрішню та зовнішню політику та зуміли суверенізуватись від центральної влади. Це сприяло формуванню окремого політичного устрою Подільського князівства. За короткий час вони створили нову вертикаль влади та потужне військо. Регіон став щитом Великого князівства Литовського від нападів степовиків.

Під час свого правління Коріатовичі чимало зробили для розбудови й укріплення міст і містечок. Відомо, що одними з перших збудовано замки в Смотричі, Бакоті й Кам'янці. За припущенням Юхима Сіцінського, брати розподілили князівство так: Юрій отримав Кам'янець з округою, Олександр – Смотрич з округою, Костянтин – Бакоту, давню столицю Пониззя, а Федір – Червоногородську округу. Першою резиденцією Подільського князівства був Смотрич, а з 1370-х років нею став Кам'янець, у якому ще з кінця XII ст. існували оборонні укріплення як на території фортеці, так і на кам'яному острові. Це, власне, і полегшило розбудову міста.

Завдяки новітнім археологічним дослідженням у Кам'янці-Подільському, можемо дослідити окремі аспекти міської забудови та повсякденного життя населення. Зокрема, під час розкопок по вул. Зарванській, 7/1 у 2015 р. було виявлено фрагмент житлової будівлі другої половини XIV ст., фундаментом для якої був материк. На місці розкопок виявлено викид печі та край заглибленої споруди. Також на ділянці знайдено 45 фрагментів керамічних виробів, що датуються 60–80-рр. XIV ст. За діапазоном кольорів кераміку забарвлено від світло-коричневого до темно-сірого та чорного кольорів. Артефакти складаються з фрагментів горщиків, вінців, які дають змогу реконструювати діаметр та їхній загальний вигляд, а також одного фрагменту миски. Цікавою знахідкою став металевий виріб, який є невстановленим типом накладки із заліза. Значний інтерес представляє

кістяний виріб із використанням прийомів циркульного («вічкового»), який попередньо можна датувати XIII–XV ст.

Сенсаційним відкриттям стало дослідження приватного житла по вул. П'ятницькій, 12 (неподалік від колишньої церкви). Досить цікавою виявилася конструкція споруди – так зване вальковане житло, оскільки воно будувалось із глиняних вальок. Розміри будинку становили 4–5×8,5 м. Він мав підвальне приміщення.

Ще одну приватну житлову будівлю виявлено неподалік Петропавлівської церкви (сучасна вул. Татарська, 17/1), яка за своєю побудовою відрізняється від попередніх. Так, будинок відповідає каркасно-стовповій конструкції. Зокрема, при будівництві у материкову породу вкопано вертикальні стовпи діаметром 25–30 см, які зовні обшивались дошками, а потім обмашувалися глиною. Розміри житла становили 4×5–6 м. Будинок також мав напівпідвальний поверх, у якому додатково знаходилася яма-холодня глибиною 4 м від сучасної поверхні.

Характерною рисою керамічних виробів стало погіршення їхньої якості порівняно з посудом XI–XIII ст. Посуд, виготовлений на ручному гончарному колі, мав нерівну поверхню, а глиняне тісто містило грубі домішки шамоту, жорстви та крупного піску. В археологічній літературі його, зазвичай, позначають як посуд «архаїчної» групи. У Кам'янці знаходять практично весь необхідний домашній посуд: горщики, миски, макітри, вази для фруктів, кубки, склянки тощо. Більше того, маємо усі підстави вважати, що переважна більшість керамічних виробів має місцеве походження. Упродовж 2016–2018 рр. у південно-східній частині міста виявлено та досліджено щонайменше 5 горнів, нижня межа датування яких встановлюється 20–30-ми рр. XV ст. Вони мають однолінійне розташування поряд із приватними помешканнями. Ще більш цікавим є те, що поряд були виявлені кар'єри-глинянки, у яких добували сировину для кераміки. Відповідно, можемо говорити про існування у Кам'янці (сучасні вул. Троїцька, Татарська та Зантуська) великої гончарної майстерні, ремісники якої могли забезпечувати продукцією щонайменше увесь Подільський регіон.

Згідно писемних джерел, однією із найдавніших церков у Кам'янці-Подільському була церква Покрова Божої Матері на території замку. У ній були поховані фундатори: князі Юрій та Олександр Коріатовичі. Останні відомості про їхнє поховання відноситься до середини XVII ст. Зокрема у записках митрополита Петра Могили зазначалось: “В Подільському

Кам'янці у внутрішньому граді є церква дерев'яна Покрова Пресвятої Богородиці, від княжат Куріатовичових створена, їх же тілеса тамо лежать, аж і до нині стоїть" [1, с. 103]. Також маємо певні відомості про саму будівлю. Вона була дерев'яна ("Церква Руська від княжат Куріатовичів, з яких один в тій же Церкві лежить: та Церква з дерева дубового збудована давністю часу зовсім не поруйнована") [2, с. 107]. Поряд "дзвіниця із двома дзвонами та апарелями Руськими" [3, с. 28–35]. Церква функціонувала і упродовж XV ст. Маємо відомості, що священник Покровської церкви під загрозою сплати штрафу однієї копи грошей був зобов'язаний здійснювати кожної неділі богослужіння по православному обряду [4, с. 77]. На сьогодні храм не зберігся. У 1672 р. його розібрали і розпочато будівництво кам'яного. Однак через турецьку окупацію міста завершити роботи не вдалося. Тому єдиним способом дослідити залишки церкви були археологічні розкопки. Перша спроба дослідити храм була зроблена Юхимом Сіцінським у 1921 р. Проте вона виявилась безрезультатною, а документацію розкопок втрачено. Наступну здійснив Сергій Шкурко у 1959 р. Зокрема, досліджено об'єкт відомий на сьогодні як "Боргова яма". Розміри становили 3,33×2,6×1,65 м. На дні ями на всю площину у скелі був видовбаний хрест, заглиблений у материкову породу на 16–25 см. Стіна, що йшла від башти Папської, виходила на край ями, краї якої були заокруглені. Краєзнавець стверджував, що виявив Покровську церкву [5, арк. 58 зв.–59]. Проте, такий висновок виявився помилковим.

Під час останніх досліджень 2018–2019 рр. знайдено кам'яний фундамент, у якому простежується два склепики, об'єднані в одну конструкцію. Вони мають прямокутну та квадратну форми, муровані з дрібного й середнього каміння на вапняному розчині. Один із них, східний, закладено кам'яним муруванням із засипкою землею. Археологічний матеріал дає змогу датувати цю закладку останньою чвертю XVII ст. При відкритті склепу відкрито кілька поховань які були орієнтовані головою на захід. Простежуються залишки дерев'яних трун з цвяхами. Не виключено, що виявлені поховання в склепі можуть належати князям Коріатовичам. Окрім цього було виявлено залишки південної та північної стіни церкви, які також муровані на вапняному розчині. Товщина стін становить близько 1,1 м. *(на сьогоднішній день археологічний звіт нам ще не доступний. Тому цими рядками висловлюємо слова вдячності археологу Петру Болтанюку, який працював в експедиції під керівництвом Лариси Виногородської, за надану інформацію).*

Відмітимо також, що під час розкопок на території Старого міста у Кам'янці-Подільському віднайдено чималу кількість різноманітних монет. Відповідно можемо констатувати, що у другій половині XIV – першій третині XV ст. на Поділлі загалом, і Кам'янці зокрема, в обігу були польські, татарські, угорські, молдовські, генуезькі, сілезькі, подільські та львівські монети, а також празькі гроші. Це, зокрема, київське наслідування данга Джанібек-хана 1352/1353 р. (вул. Пятницька, 12), сілезький гелер Анни Ратиборської (1380/1382 – 1405/?) (вул. Пятницька, 12), угорський парвус Сигізмунда I Люксембурзького (1387–1437) (вул. Пятницька, 12), гроші молдовських господарів Петра I Мушата (1375–1391), Романа I Мушата (1391–1394), Олександра I Доброго (1400–1432) (усі – вул. Пятницька, 12, Польський ринок), динари й півгріш Влади-слава II Ягайла (1387–1434) (територія усього Старого міста), генуезький аспр (Польський ринок).

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов. Ч. 1. Т. VII: Памятники литературной полемики православных южно-русцев с латино-униатами / предисл. С. Голубев. Киев, 1887. XVI + 803 с.
2. Михайловський В. Описи кам'янецького та летицівського замків 1613 р. // Наукові праці Кам'янець-Подільського Національного університету ім. І. Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : ОІЮМ, 2008. – Т. 18. – С. 98–116.
3. Болтанюк П. Культові споруди Кам'янець-Подільського замку // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства. (Науковий вісник «Меджибіж». 2'2013. Ч. 2.). – Хмельницький, 2013. – С. 28–35.
4. Грушевський М. Опись подільських замків 1494 р. Грушевський М. С. Твори: У 50-ти томах. – Львів: Світ, 2002. – Т. 5: Серія “Історичні студії та розвідки (1888–1896)”. – 591 с.
5. Державний архів Хмельницької області. – Ф. Р-4804, оп. 1, спр. 15, арк. 58зв.–59.